

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ПРАВА ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Рішення методичної ради університету
29 серпня 2024 року,
протокол № 1

Перша проректорка, голова методичної
ради університету, кандидатка наук з
державного управління, доцентка
_____ Ірина КОВТУН

29 серпня 2024 року
м.п.

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
з навчальної дисципліни
«СУДОВА МЕДИЦИНА ТА ПСИХІАТРІЯ»
для підготовки на першому освітньому рівні
здобувачів вищої освіти ступеня бакалавр
за спеціальністю 081 Право
галузі знань 08 Право
за денною формою навчання**

м. Хмельницький
2024

РОЗРОБНИК:

доцент кафедри кримінального права та процесу, кандидат юридичних наук, доцент

_____ Володимир НАЛУЦИШИН

СХВАЛЕНО:

Рішення кафедри кримінального права та процесу
28 серпня 2024 року, протокол № 1.

Завідувач кафедри кримінального права
та процесу, кандидат юридичних наук,
професор
28 серпня 2024 року

_____ Сергій КРУШИНСЬКИЙ

Декан юридичного факультету,
кандидат юридичних наук, доцент
28 серпня 2024 року

_____ Віктор ЗАХАРЧУК

Обліковий обсяг – 1,58 ум.др.арк.

ЗМІСТ

			Стор.
1.	Структура вивчення навчальної дисципліни	–	4
	1.1. Тематичний план навчальної дисципліни	–	4
	1.2. Лекції		5
	1.3. Семінарські (практичні, лабораторні) заняття	–	7
	1.4. Самостійна робота студентів	–	15
	1.5. Індивідуальні завдання	–	18
	1.6. Підсумковий контроль	–	20
2.	Схема нарахування балів	–	25
3.	Рекомендовані джерела	–	26
4.	Інформаційні ресурси в Інтернеті	–	27

1. Структура вивчення навчальної дисципліни

1.1. Тематичний план навчальної дисципліни

№ теми	Назва теми	Кількість годин											
		Денна форма навчання						Заочна форма навчання					
		Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
			Лекції	Сем. (прак).	Лабор.	Ін.зав.	СРС		Лекції	Сем. (прак).	Лабор.	Ін.зав.	СРС
1.	Теоретичні основи судової медицини. Процесуальні основи та організація судово-медичної експертизи. Судово-медичне вчення про смерть (судово-медична танатологія)	10	2	2	-	-	6	10	1	1	–	–	8
2.	Пошкодження та смерть від дії факторів зовнішнього середовища. Пошкодження тупими знаряддями травми	9	2	2	-	-	5	9	1	1	–	–	7
3.	Пошкодження гострими знаряддями травми. Електротравма. Транспортна травма	9	2	2	-	-	5	9	1		–	–	8
4.	Вогнепальна та вибухова травми	9	2	2	-	-	5	9	1	–	–	–	8
5.	Судово-медична експертиза потерпілих, обвинувачених та інших осіб. Судово-медичне дослідження трупів дорослих та новонароджених. Огляд трупа на місці його виявлення	10	2	2	-	-	6	10	1	2	–	–	7
6.	Правові та організаційні основи судово-психіатричної експертизи	10	2	2	-	-	6	10	1	1	–	–	8
7.	Судово-психіатрична експертиза в цивільному та кримінальному процесі	10	2	2	-	-	6	10	1	1	–	–	8
8.	Розлади психічної діяльності	9	2	2	-	-	5	9	1	–	–	–	8
9.	Судово-психіатрична експертиза неповнолітніх. Пенітенціарна психіатрія	7	1	1	-	-	5	7	1	–	–	–	6
10.	Симуляція і дисимуляція психічних розладів	7	1	1	-	-	5	7	1	–	–	–	6
	Всього годин	90	18	18	–	–	54	90	10	6	–	–	74

1.2. Лекції

№ з/п	Назва і план теми	Кількість годин
1	2	3
1.	Теоретичні основи судової медицини. Процесуальні основи та організація судово-медичної експертизи. Судово-медичне вчення про смерть (судово-медична танатологія).	2
1.1. 1.2. 1.3. 1.4. 1.5. 1.6. 1.7.	Теоретичні основи судової медицини: предмет, зміст, завдання та методи. Процесуальні основи та організація судово-медичної експертизи в Україні. Поняття про судово-медичну експертизу, її види, об'єкт. Судово-медичні експерти та лікарі – експерти, їх процесуальне положення. Судово-медична документація. Смерть, її категорії та види. Ознаки смерті: ймовірні та достовірні, їх судово-медичне значення.	
2.	Пошкодження та смерть від дії факторів зовнішнього середовища. Пошкодження тупими знаряддями травми.	2
2.1. 2.2. 2.3. 2.4. 2.5. 2.6. 2.7. 2.8.	Судово-медична травматологія. Поняття про травму та травматизм. Класифікація травмуючих факторів зовнішнього середовища. Пошкодження тупими предметами, механізм їх утворення. Пошкодження м'яких тканин під дією тупих предметів. Пошкодження внутрішніх органів та кровоносних судин. Пошкодження тупими предметами опорно-рухового апарату. Пошкодження, спричинені частинами людського тіла. Травма при падінні на площину.	
3.	Пошкодження гострими знаряддями травми. Електротравма. Транспортна травма.	2
3.1. 3.2. 3.3. 3.4. 3.5. 3.6. 3.7. 3.8. 3.9. 3.10. 3.11. 3.12.	Класифікація гострих знарядь травми. Особливості пошкоджень колючими, ріжучими, колюче-ріжучими, рублячими, пилячими предметами; механізм їх утворення та морфологічна характеристика. Порядок описання ран, нанесених гострими знаряддями травми. Поняття про електротравму. Ураження технічним струмом. Ураження атмосферним струмом. Поняття про транспортну травму. Автомобільна травма. Залежність характеру пошкоджень від виду автотравми. Особливості мотоциклетної травми. Травма, спричинена рейковим транспортом; характеристика пошкоджень при переїзді колесом. Тракторна травма; морфологія пошкоджень при переїзді гусеницями. Водний транспорт та пошкодження, що виникають при його експлуатації. Особливості судово-медичної експертизи транспортної травми.	
4.	Вогнепальна та вибухова травми.	2
4.1.	Поняття про вогнепальні пошкодження.	

4.2.	Будова боєприпасів.	
4.3.	Механізм пострілу.	
4.4.	Морфологічна характеристика пошкоджень, її залежність від дистанції пострілу.	
4.5.	Вогнепальні пошкодження з мисливської зброї.	
4.6.	Особливості вогнепальної травми з автоматичної зброї.	
4.7.	Судово-медичне значення дослідження одягу при вогнепальних пошкодженнях.	
4.8.	Огляд місця події.	
4.9.	Вибухова травма.	
4.10.	Поняття про пошкоджуючі фактори вибуху.	
4.11.	Морфологічна характеристика пошкоджень.	
5.	Судово-медична експертиза потерпілих, обвинувачених та інших осіб. Судово-медичне дослідження трупів дорослих та новонароджених. Огляд трупа на місці його виявлення.	2
5.1.	Поняття про тілесні пошкодження, ступені їх важкості.	
5.2.	Судово-медичне визначення термінів «побої», «мордування», «мучення».	
5.3.	Судово-медична експертиза віку, працездатності, удаваних та штучних хворіб, калічення членів.	
5.4.	Судово-медична експертиза при спірних статевих станах та статевих злочинах; її особливості при зґвалтуваннях.	
5.5.	Судово-медична експертиза вагітності, абортів та пологів.	
5.6.	Встановлення факту алкогольного сп'яніння; визначення його ступенів.	
5.7.	Огляд трупа на місці події чи виявлення. Судово-медичне дослідження трупа.	
5.8.	Судово-медична експертиза трупа невідомої людини.	
5.9.	Судово-медична експертиза розчленованого трупа.	
5.10.	Судово-медичне дослідження кісткових залишків.	
5.11.	Особливості дослідження трупа новонародженої дитини; судово-медичне визначення новонародженості.	
5.12.	Судово-медичне дослідження екзгумованого трупа.	
6.	Правові та організаційні основи судово-психіатричної експертизи.	2
6.1.	Поняття і підстави призначення судово-психіатричної експертизи.	
6.2.	Порядок проведення судово-психіатричної експертизи.	
6.3.	Види судово-психіатричної експертизи.	
6.4.	Права і обов'язки експерта.	
6.5.	Основні питання, які вирішуються судово-психіатричною експертизою.	
6.6.	Висновок експерта та його правова оцінка.	
7.	Судово-психіатрична експертиза в цивільному та кримінальному процесі.	2
7.1.	Судово-психіатрична експертиза підозрюваних та обвинувачених.	
7.2.	Судово-психіатрична експертиза свідків і потерпілих.	
7.3.	Судово-психіатрична експертиза у цивільному процесі.	
7.4.	Вибір примусових заходів медичного характеру.	
7.5.	Судово-психологічна експертиза.	
8.	Розлади психічної діяльності.	2
8.1.	Органічні, симптоматичні, психічні розлади та їх судово-психіатрична оцінка.	

8.2.	Органічний галюциноз. Кататонічний розлад органічної природи.	
8.3.	Органічні (афективні) розлади настрою. Інволюційна меланхолія.	
8.4.	Реактивні психози. Тимчасові розлади психічної діяльності.	
8.5.	Інші розлади психічної діяльності.	
9.	Судово-психіатрична експертиза неповнолітніх. Пенітенціарна психіатрія. Симуляція і дисимуляція психічних розладів.	2
9.1.	Поняття і завдання судово-психіатричної експертизи неповнолітніх.	
9.2.	Вікові особливості психічних розладів підліткового віку.	
9.3.	Особливості судово-психіатричної експертизи малолітніх потерпілих.	
9.4.	Комплексні експертизи неповнолітніх.	
9.5.	Організація і правові підстави надання пенітенціарної психіатричної допомоги.	
9.6.	Звільнення від відбування покарання засуджених з психічними розладами.	
9.7.	Симуляція психічних розладів.	
9.8.	Варіанти, способи, форми симуляції.	
9.9.	Агравация.	
9.10.	Метасимуляція.	
9.11.	Сюрсимуляція.	
9.12.	Дисимуляція психічних розладів.	
	Усього	18

1.3. Семінарські заняття

Семінарське заняття 1

Тема 1. Теоретичні основи судової медицини. Процесуальні основи та організація судово-медичної експертизи. Судово-медичне вчення про смерть (судово-медична танатологія)

Питання для усного опитування та дискусії

- 1.1. Теоретичні основи судової медицини: предмет, зміст, завдання та методи.
- 1.2. Процесуальні основи та організація судово-медичної експертизи в Україні.
- 1.3. Поняття про судово-медичну експертизу, її види, об'єкт.
- 1.4. Судово-медичні експерти та лікарі – експерти, їх процесуальне положення.
- 1.5. Судово-медична документація.
- 1.6. Смерть, її категорії та види.
- 1.7. Ознаки смерті: ймовірні та достовірні, їх судово-медичне значення.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: судово-медичний експерт, судово-медична документація, смерть, ймовірні та достовірні ознаки смерті, трупні плями, трупне залякання, охолодження трупа, трупне висихання, аутоліз, гниття, муміфікація, жировіск, торф'яне дублення.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Судова медицина – це наукова дисципліна, що створює і систематизує спеціальні медичні знання про закономірності виникнення, зв'язках і відносинах медико-біологічних явищ, що розробляє методологію наукової та експертної оцінки, які необхідні для доведення юридично значимих обставин.

Судова медицина з усіх медичних наук найбільш тісно пов'язана з патологічною анатомією, травматологією, токсикологією, серологією, а з юридичних — із криміналістикою.

Предметом судової медицини є теорія і практика судово-медичної експертизи.

Судово-медична експертиза — це застосування знань судової медицини на практиці з метою отримання відповідей для надання допомоги правосуддю при розслідуванні злочинів проти життя і здоров'я особи.

Методи дослідження об'єктів судово-медичної експертизи залежать від відповідної спеціалізації судово-медичного експерта.

Процесуальну основу діяльності судово-медичного експерта регулюють наступні нормативні акти: Закон України «Про судову експертизу»; Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень; Інструкція про проведення судово-медичної експертизи; Порядок ведення державного Реєстру атестованих судових експертів; Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Семінарське заняття 2

Тема 2. Пошкодження та смерть від дії факторів зовнішнього середовища. Пошкодження тупими знаряддями травми

Питання для усного опитування та дискусії

- 2.1. Судово-медична травматологія. Поняття про травму та травматизм.
- 2.2. Класифікація травмуючих факторів зовнішнього середовища.
- 2.3. Пошкодження тупими предметами, механізм їх утворення.
- 2.4. Пошкодження м'яких тканин під дією тупих предметів.
- 2.5. Пошкодження внутрішніх органів та кровоносних судин.
- 2.6. Пошкодження тупими предметами опорно-рухового апарату.
- 2.7. Пошкодження, спричинені частинами людського тіла.
- 2.8. Травма при падінні на площину.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: травматологія, травма, тупий предмет, пошкодження, тріщина, перелом.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Одним з найважливіших розділів судової медицини є *травматологія* (від грец. trauma — ушкодження, logos — вчення).

Судово-медична травматологія вивчає особливості ушкоджень, що мають значення для судово-медичної практики. У зв'язку з цим у розділі розглянуто питання травми, які потребують експертної оцінки для розв'язання завдань, поставлених органами дізнання, слідства чи суду.

З медичної точки зору *тілесним ушкодженням або травмою* називається порушення анатомічної цілості або фізіологічної функції тканин, органів, систем, що виникають внаслідок дії чинників навколишнього середовища — механічних, хімічних, біологічних та психічних.

Ушкодження, заподіяні тупими предметами, найчастіше спостерігаються в практиці судово-медичної експертизи внаслідок різноманітності таких предметів (палиця, молоток, обух сокири, поліно, грудка землі, шматок заліза тощо), у зв'язку з чим вони в

будь-який момент можуть використовуватись для захисту або для нападу в навколишньому середовищі.

Семінарське заняття 3

Тема 3. Пошкодження гострими знаряддями травми. Електротравма. Транспортна травма

Питання для усного опитування та дискусії

- 3.1. Класифікація гострих знарядь травми.
- 3.2. Особливості пошкоджень колючими, ріжучими, колюче-ріжучими, рублячими, пилячими предметами; механізм їх утворення та морфологічна характеристика.
- 3.3. Порядок описання ран, нанесених гострими знаряддями травми.
- 3.4. Поняття про електротравму. Ураження технічним струмом.
- 3.5. Ураження атмосферним струмом.
- 3.6. Поняття про транспортну травму.
- 3.7. Автомобільна травма. Залежність характеру пошкоджень від виду автотравми.
- 3.8. Особливості мотоциклетної травми.
- 3.9. Травма, спричинена рейковим транспортом; характеристика пошкоджень при переїзді колесом.
- 3.10. Тракторна травма; морфологія пошкоджень при переїзді гусеницями.
- 3.11. Водний транспорт та пошкодження, що виникають при його експлуатації.
- 3.12. Особливості судово-медичної експертизи транспортної травми.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: гострі знаряддя, електротравма, автомобільна травма, мотоциклетна травма, залізнична травма, тракторна травма, авіаційна травма.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

- класифікація гострих знарядь травми. Ріжучі знаряддя, механізм їх дії, морфологічні особливості ран (різана рана шиї від власної руки, рани шиї від сторонньої руки, рани передпліччя, нанесенні власною та сторонньою рукою). Колючі знаряддя, механізм їх дії, морфологічні особливості ран. Колюче-ріжучі знаряддя, механізм їх дії, морфологічні особливості ран. Рублячі знаряддя, механізм їх дії, морфологічні особливості ран;
- охарактеризуйте особливості пошкодження атмосферним та технічним електричним струмом.
- сформулюйте питання, що стоять перед судово-медичним експертом при пошкодження гострими знаряддями та пошкодженні електричним струмом.
- класифікація транспортної травми (складіть схему);
- встановіть особливості та характерні відмінності пошкоджень, що виникають при різних видах транспортної травми;
- схематично (у вигляді малюнка) покажіть утворення «бампер»-перелому; сформулюйте його судово-медичне значення;
- дайте відповідь на запитання – в чому полягають особливості огляду місця події при транспортній травмі (огляд трупа, огляд транспорту, огляд ділянки дороги).
- сформулюйте питання, на які повинен відповісти судово-медичний експерт при транспортній травмі;
- законспекуйте основні положення щодо впливу пошкоджуючих факторів авіаційної травми на людське тіло.

Семінарське заняття 4

Тема 4. Вогнепальна та вибухова травми

Питання для усного опитування та дискусії

- 4.1. Поняття про вогнепальні пошкодження.
- 4.2. Будова боеприпасів.
- 4.3. Механізм пострілу.
- 4.4. Морфологічна характеристика пошкоджень, її залежність від дистанції пострілу.
- 4.5. Вогнепальні пошкодження з мисливської зброї.
- 4.6. Особливості вогнепальної травми з автоматичної зброї.
- 4.7. Судово-медичне значення дослідження одягу при вогнепальних пошкодженнях.
- 4.8. Огляд місця події.
- 4.9. Вибухова травма.
- 4.10. Поняття про пошкоджуючі фактори вибуху.
- 4.11. Морфологічна характеристика пошкоджень.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: ушкодження пострілу, вхідний отвір, вихідний отвір, поясок осаднення, поясок забруднення, постріл в упор, постріл з близької відстані, постріл з неблизької відстані, вибух.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Вивчення теми слід почати з визначення змісту поняття “вогнепальне поранення”. Потім розглядають види ручної вогнепальної зброї та її класифікацію за довжиною, калібром, конструкцією ствола і способу перезарядження. Також необхідно повторити будову бойового та мисливського патронів та механізм пострілу. Далі приступають до вивчення основних (куля, дріб та ін) і додаткових (передпульове повітря, зерна пороху, порохові гази, частинки металу та ін.) факторів ушкодження пострілу. Потім розглядають види дії кулі в залежності від кінетичної енергії (розривна, пробивна, клиноподібна, дотична). При вивченні особливостей вхідного та вихідного вогнепальних отворів звертають увагу на їх диференціальні ознаки (форма та краї отвору, наявність пояску осаднення та обтирання). Також вивчають види ранових каналів (прямий, ломаний, перерваний). При цьому слід приділити увагу встановленню напрямку ранового каналу. На закінчення звертають увагу на особливості складання експертних висновків та на питання, які вирішують при судово-медичній експертизі вогнепальних поранень

Семінарське заняття 5

**Тема 5. Судово-медична експертиза потерпілих, обвинувачених та інших осіб.
Судово-медичне дослідження трупів дорослих та новонароджених. Огляд трупа на місці його виявлення**

Питання для усного опитування та дискусії

- 5.1. Поняття про тілесні пошкодження, ступені їх важкості.
- 5.2. Судово-медичне визначення термінів «побої», «мордування», «мучення».
- 5.3. Судово-медична експертиза віку, працездатності, удаваних та штучних хворіб, калічення членів.
- 5.4. Судово-медична експертиза при спірних статевих станах та статевих злочинах; її особливості при згвалтуваннях.
- 5.5. Судово-медична експертиза вагітності, абортів та пологів.

- 5.6. Встановлення факту алкогольного сп'яніння; визначення його ступенів.
- 5.7. Огляд трупа на місці події чи виявлення. Судово-медичне дослідження трупа.
- 5.8. Судово-медична експертиза трупа невідомої людини.
- 5.9. Судово-медична експертиза розчленованого трупа.
- 5.10. Судово-медичне дослідження кісткових залишків.
- 5.11. Особливості дослідження трупа новонародженої дитини; судово-медичне визначення новонародженості.
- 5.12. Судово-медичне дослідження ексгумованого трупа.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: живі особи, статеві злочини, місце події, ексгумація трупа.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

- сформулюйте перелік підстав для проведення судово-медичної експертизи живих осіб;
- встановіть критерії ступеня важкості пошкоджень живих осіб;
- сформулюйте перелік підстав для проведення судово-медичної експертизи працездатності та стану здоров'я, порядок проведення;
- визначте, які питання вирішує судово-медична експертиза при спірних статевих станах та при статевих злочинах; за рахунок яких методів та морфологічних особливостей;
- на основі лекційного матеріалу та рекомендованих літературних джерел дайте відповідь на наступні запитання: • Мета судово-медичного дослідження трупів • Завдання та методи огляду місця події • Процес огляду місця події • Завдання судово-медичного експерта при огляді місця події;
- сформулюйте перелік підстав та порядок виконання ексгумації трупа;
- визначте порядок судово-медичного дослідження розчленованих та скелетованих трупів;
- сформулюйте особливості проведення судово-медичної експертизи раптової смерті;
- визначте, які питання вирішує судово-медична експертиза при дослідженні трупів новонароджених.

Семінарське заняття 6

Тема 6. Правові та організаційні основи судово-психіатричної експертизи

Питання для усного опитування та дискусії

- 6.1. Поняття і підстави призначення судово-психіатричної експертизи.
- 6.2. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи.
- 6.3. Види судово-психіатричної експертизи.
- 6.4. Права і обов'язки експерта.
- 6.5. Основні питання, які вирішуються судово-психіатричною експертизою.
- 6.6. Висновок експерта та його правова оцінка.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: судова психіатрія, судово-психіатрична експертиза, судово-психіатричний експерт, судово-психіатричний висновок, примусові заходи медичного характеру.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Судово-психіатрична експертиза призначається органами досудового слідства та суду і проводиться за їх відповідним рішенням з метою відповіді на питання, що виникають під час провадження адміністративних, кримінальних та цивільних справ з приводу психічного стану особи (п.1 наказу МОЗ України від 08.10.2001 № 397). Основним завданням судово-психіатричної експертизи є обстеження підозрюваного, обвинуваченого, підсудного для визначення, чи не має дана особа якого-небудь психічного захворювання, а якщо так, то яке саме і як давно. Підставою для призначення судово-психіатричної експертизи обвинуваченого (підозрюваного) можуть бути: матеріали справи, які свідчать про неадекватну поведінку, що мала місце до вчинення злочину, під час його вчинення, а також у процесі провадження справи; перебування обвинуваченого в минулому в психіатричній лікарні або під наглядом психоневрологічного диспансеру характер вчиненого злочину, особлива його тяжкість.

Згідно ст. 239 ЦПК України Суд за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи призначає для встановлення її психічного стану судово-психіатричну експертизу.

У виняткових випадках, коли особа, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, явно ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу.

Права та обов'язки експертів передбачені Законом України «Про судову експертизу», а також в процесуальних кодексах України. Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи (ч. 1 ст. 101 КПК України). Зміст висновку експерта представлений в ст. 102 КПК. Також необхідно звернути увагу на ст. 147 ЦПК України щодо висновку експерта у цивільному судочинстві.

Щодо заходів медичного характеру, то слід мати на увазі, що мета застосування таких заходів полягає, з одного боку, в тому, щоб вилікувати хворого і захистити суспільство від його небезпечних дій, з іншого – соціальний захист. Заходи медичного характеру не є покаранням, але містять елемент примусу.

Семінарське заняття 7

Тема 7. Судово-психіатрична експертиза в цивільному та кримінальному процесі

Питання для усного опитування та дискусії

- 7.1. Судово-психіатрична експертиза підозрюваних та обвинувачених.
- 7.2. Судово-психіатрична експертиза свідків і потерпілих.
- 7.3. Судово-психіатрична експертиза у цивільному процесі.
- 7.4. Вибір примусових заходів медичного характеру.
- 7.5. Судово-психологічна експертиза.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: медичний та юридичний критерії осудності, судово-психіатрична експертиза, судово-психологічна експертиза, судово-психіатричний експерт, судово-психіатричний висновок.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

У формулі неосудності присутні два критерії: медичний (біологічний) і юридичний (психологічний), які виступають у поєднанні та визначають стан неосудності особи, котра скоїла суспільно небезпечні дії.

Медичний (біологічний) критерій становить узагальнюючий перелік хвороб і складається з чотирьох ознак (груп психічних розладів): 1) хронічна душевна хвороба; 2) тимчасовий розлад душевної діяльності; 3) недоумство, слабоумство; 4) інший хворобливий стан психіки.

Юридичний (психологічний) критерій складається з двох ознак: інтелектуальної (неможливість усвідомлювати) та вольової (неможливість керувати своїми діями). Наявність двох ознак юридичного критерію дозволяє аналізувати різні сторони психічної діяльності досліджуваних – мислення, емоційно-вольову та інтелектуальну функції.

При призначенні судово-психіатричної експертизи свідків і потерпілих судово-слідчим органам у таких випадках потрібно з'ясувати психічний стан цих осіб, їхню здатність вірно сприймати обставини, що мають значення для справи, можливість цих осіб давати правдиві показання. При цьому об'єктом оцінки для психіатра- експерта, а також експерта психолога є психічний стан досліджуваного, а не особливості і зміст, а тим більше – недостовірність його показань, бо це відноситься до компетенції суду.

Судово-психіатрична експертиза у цивільних справах може провадитися стаціонарно, амбулаторно, в суді, заочно та після смерті особи.

Семінарське заняття 8

Тема 8. Розлади психічної діяльності

Питання для усного опитування та дискусії

- 8.1. Органічні, симптоматичні, психічні розлади та їх судово-психіатрична оцінка.
- 8.2. Органічний галюциноз. Кататонічний розлад органічної природи.
- 8.3. Органічні (афективні) розлади настрою. Інволюційна меланхолія.
- 8.4. Реактивні психози. Тимчасові розлади психічної діяльності.
- 8.5. Інші розлади психічної діяльності.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: епілепсія, сутінковий розлад свідомості, слабоумство, реактивні психози, тимчасові розлади психічної діяльності.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Епілепсія (падуча хвороба, священна хвороба, хвороба римських легіонерів та ін.) – ендогенне психічне захворювання, що проявляється різними судомними припадками або безсудомними нападами (пароксизмами), гострими чи затяжними психозами, а також специфічними змінами особистості, що в тяжких випадках призводять до слабоумства. Найбільш розповсюджена вроджена або генуїнна форма епілепсії включає в себе всі вище означені варіанти клінічних проявів і виникає в дитячому та юнацькому віці. Причина хвороби. Більшість дослідників причиною розвитку хвороби вважають взаємодію двох факторів: наявність у головному мозку постійного вогнища збудження в корі головного мозку, а також спадкова схильність. Встановлення діагнозу епілепсії ще не зумовлює однозначної експертного рішення про неосудність. Більше того, один і той же хворий, може бути визнаний як осудним, якщо, наприклад він вчинив злочин в міжприпадковому періоді, і неосудним, якщо здійснюючи злочин, знаходився в період загострення захворювання.

Сутінковий розлад свідомості - патологічний стан, що характеризується раптовою короткочасною втратою ясності свідомості і відчуженість від навколишнього світу в поєднанні з зовні впорядкованим автоматичним поведінкою або нападами люті, туги або страху. Щодо діянь, здійснених в сутінковому затемненні свідомості (галюцинаторно-маячна форма, лунатизм, транс) хворі визнаються неосудними, оскільки не віддають собі звіт у своїх діях і не керують ними.

Слабоумство — це хворобливий стан психіки (вроджений, набутий у ранньому дитинстві або такий, що розвинувся через психічне захворювання), який характеризується неповноцінністю розумової діяльності.

Набуте слабоумство (деменція) - стійке зниження пізнавальної діяльності з втратою в тій чи іншій мірі раніше засвоєних знань і практичних навичок і утрудненням чи неможливістю надбання нових.

Хворі на органічні симптоматичні ураження головного мозку та інволюційну меланхолію можуть бути небезпечними для себе і оточуючих.

Реактивними або психогенними станами називаються тимчасові, такі, які минають, зворотні психічні розлади, що виникають як реакція у відповідь на вплив психогенної травми.

Тимчасові хворобливі розлади психічної діяльності – це оборотні розлади, що виникають як реакція у відповідь на вплив стресової ситуації (психічної травми). Розрізняють дві основні підгрупи оборотних розладів: невротичні, пов'язані зі стресом, і соматоформні реактивні (психогенні) психози.

Семінарське заняття 9

Тема 9. Судово-психіатрична експертиза неповнолітніх

Тема 10. Пенітенціарна психіатрія. Симуляція і дисимуляція психічних розладів

Питання для усного опитування та дискусії

- 9.1. Поняття і завдання судово-психіатричної експертизи неповнолітніх.
- 9.2. Вікові особливості психічних розладів підліткового віку.
- 9.3. Особливості судово-психіатричної експертизи малолітніх потерпілих.
- 9.4. Комплексні експертизи неповнолітніх.
- 9.5. Організація і правові підстави надання пенітенціарної психіатричної допомоги.
- 9.6. Звільнення від відбування покарання засуджених з психічними розладами.
- 9.7. Симуляція психічних розладів.
- 9.8. Варіанти, способи, форми симуляції.
- 9.9. Агравация.
- 9.10. Метасимуляція.
- 9.11. Сюрсимуляція.
- 9.12. Дисимуляція психічних розладів.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: судово-психіатрична експертиза неповнолітніх, психічні розлади підліткового віку, комплексні експертизи неповнолітніх, пенітенціарна психіатрична допомога, агравация, симуляція, дисимуляція.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Судово-психіатрична експертиза неповнолітніх (СПЕН) здійснюється за загальними нормами судово-психіатричної експертизи (СПЕ), установленими процесуальним законом і відповідними підзаконними актами (інструкціями, положеннями). Водночас експертиза неповнолітніх має специфічні для підліткового віку

правила, які пов'язані з деякими особливостями законодавства, методологією обстеження, клінікою психічних розладів, діагностикою та експертною кваліфікацією окремих станів.

Основне завдання судово-психіатричної експертизи неповнолітніх, як і СПЕ загалом, полягає в правильній кваліфікації психічного стану, що охоплює констатацію (чи виключення) психічних розладів, визначення їх нозологічної чи синдромологічної належності та ступеня виразності.

Комплексна судова психолого-психіатрична експертиза неповнолітніх обвинувачуваних призначається тоді, коли потрібно з'ясувати ступінь їх розумової відсталості, тобто чи мав змогу підекспертний усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними.

Пенітенціарна психіатрія покликана надавати психіатричну допомогу затриманим особам, які перебувають в ізоляторах тимчасового утримання (ІТУ), особам, узятим під варту в порядку запобіжного заходу, тим, хто перебуває у слідчих ізоляторах (СІЗО), а також засудженим до позбавлення волі.

Симуляція і диссимуляція психічних розладів - це різновиди свідомого інсталяційного поведінки. Згідно загальноприйнятим визначенням симуляція психічних захворювань - це свідоме удаване поведінка, що полягає в зображенні неіснуючих ознак психічного розладу і здійснюється з корисливими цілями, - як правило, в надії уникнути покарання. Аналогічне розуміння симуляції є і в зарубіжних посібниках. Наприклад, в керівництві Г. І. Каплана і Б. Дж. Седока (1999): «Симуляція характеризується наявністю довільно пред'являються помилкових або сильно перебільшених фізичних або психологічних симптомів». Завжди є зовнішня мотивація, яка укладається в одну з трьох категорій: 1) уникнути важких або небезпечних ситуацій - відповідальності або покарання; 2) отримати компенсацію, безкоштовне обслуговування і палату в лікарні, ліки або притулок в поліції; 3) зробити відплата, коли жертві доводиться відчувати свою провину або страждати від фінансових витрат, покарання за законом або втрати роботи. Наявність чітко окресленої мети є основним фактором, який дозволяє диференціювати симуляцію з штучно демонструються розладами (згідно DSM-IV «синдром Мюнхгаузена» - різновид істеричного (гістріоніческого) розладу особистості, який проявляється фантастичною псевдологією з демонстрацією неіснуючих фізичних або психологічних симптомів і несвідомим прагненням отримувати увагу і турботу оточуючих).

1.4. Самостійна робота студентів

Тема 1. Теоретичні основи судової медицини. Процесуальні основи та організація судово-медичної експертизи. Судово-медичне вчення про смерть (судово-медична танатологія).

Завдання 1. Ознайомитися з нормативно-правовими актами, які регулюють діяльність судово-медичних експертів.

Завдання 2. Ознайомитися із різновидами судово-медичної експертизи.

Завдання 3. Підготувати доповідь на тему ознак смерті.

Завдання 4. Ознайомитися із судово-медичним значенням ймовірних та достовірних ознак смерті.

Завдання 5. Підготувати проект постанови про призначення судово-медичної експертизи.

Питання для самоконтролю

- Що таке «судова медицина»?
- Обґрунтуйте базові принципи проведення судово-медичної експертизи.
- Опишіть основні історичні етапи розвитку судової медицини.
- Хто є засновником судової медицини як науки?

**Тема 2. Пошкодження та смерть від дії факторів зовнішнього середовища.
Пошкодження тупими знаряддями травми.**

Завдання 1. Класифікувати тупі знаряддя травми.

Завдання 2. Визначити судово-медичне значення пошкоджень та смерті від дії факторів зовнішнього середовища.

Завдання 3. Пояснити механізм дії тупих предметів на різні частини тіла людини.

Питання для самоконтролю

- Класифікація тупих предметів, механізм їх дії на організм.
- Опишіть пошкодження, завдане тупими знаряддями.

Тема 3. Пошкодження гострими знаряддями травми. Електротравма. Транспортна травма.

Завдання 1. Підготувати есе на тему необхідності знань про електротравму в професійній діяльності юриста.

Завдання 2. Ознайомитись із існуючими класифікаціями транспортної травми.

Завдання 3. Охарактеризувати гострі знаряддя травми.

Питання для самоконтролю

- гострі предмети, їх класифікація
- відмінність ран від дії гострих та тупих предметів
- особливості ран від дії гострих та тупих предметів
- ознаки смерті від гострої втрати крові

Тема 4. Вогнепальна та вибухова травми.

Завдання 1. Підготувати реферат про вибухову чи вогнепальну травми (тема обирається студентом самостійно)

Питання для самоконтролю

- Класифікація вогнепальної зброї за призначенням, калібром, довжиною ствола, механізмом пострілу тощо
- Розривна, пробивна, клиновидна, контузійна, гідродинамічна дія кулі
- Ушкоджуючі фактори пострілу
- Раневі канали, їх класифікація, значення

**Тема 5. Судово-медична експертиза потерпілих, обвинувачених та інших осіб.
Судово-медичне дослідження трупів дорослих та новонароджених. Огляд трупа на місці його виявлення.**

Завдання 1. Скласти протокол огляду місця події.

Завдання 2. Зазначити особливості проведення судово-медичної експертизи новонароджених.

Завдання 3. Пояснити порядок проведення експертизи потерпілих, обвинувачених та інших осіб.

Питання для самоконтролю

- Тяжкі тілесні ушкодження, їх критерії
- Особливості судово-медичної експертизи статевої зрілості
- Особливості судово-медичної експертизи зґвалтування
- Критерії тяжких тілесних ушкоджень
- Критерії середнього ступеня тяжкості та легких тілесних ушкоджень

Тема 6. Правові та організаційні основи судово-психіатричної експертизи.

Завдання 1. Визначити поняття судово-психіатричної експертизи. Види судово-психіатричної експертизи

Завдання 2. Визначити підстави призначення і порядок проведення судово-психіатричної експертизи. Нормативно-правова база щодо проведення судово-психіатричної експертизи.

Завдання 3. Визначити основні питання, які вирішуються судово-психіатричною експертизою.

Питання для самоконтролю

- Основні завдання судово-психіатричної експертизи.
- Хто може бути судово-психіатричним експертом? Його права та обов'язки.
- Порядок призначення судово-психіатричної експертизи.
- Завдання працівників слідства і суду при призначенні судово-психіатричної експертизи.
- Форма акта судово-психіатричної експертизи та його оцінка.
- Предмет і об'єкти досліджень судово-психіатричної експертизи під час досудового та судового слідства.
- Заходи медичного характеру щодо осіб, визнаних психічно хворими і неосудними.

Тема 7. Судово-психіатрична експертиза в цивільному та кримінальному процесі.

Завдання 1. Визначити завдання судово-психіатрична експертиза підозрюваних та обвинувачених

Завдання 2. Охарактеризувати види судово-психіатрична експертиза в цивільному процесі.

Завдання 3. Визначити мету судово-психологічної експертизи.

Питання для самоконтролю

- Особливості судово-психіатричної оцінки свідків при олігофреніях різного ступеня.
- Особливості оцінки свідків і потерпілих судово-психіатричними експертами при шизофренії, епілепсії, органічних ураженнях головного мозку.
- Обстеження засуджених, у яких душевні розлади виникли до скоєння ними правопорушення і були встановлені під час відбування покарання в місцях позбавлення волі.
- Особливості обстеження та заходи щодо засуджених, які захворіли на психічні розлади.
- Зміст правоздатності і дієздатності особи.
- Форми судово-психіатричної експертизи у цивільному процесі (заочна, посмертна).
- Питання, що розглядаються при судово-психіатричній експертизі в цивільному процесі (типові позови).

Тема 8. Розлади психічної діяльності.

Завдання 1. Визначити органічні, симптоматичні, психічні розлади.

Завдання 2. Визначити реактивні психози.

Завдання 3. Охарактеризувати тимчасові розлади психічної діяльності.

Питання для самоконтролю

- Судово-психіатрична оцінка органічних, симптоматичних, психічних розладів.
- Кататонічний розлад органічної природи.
- Виняткові стани.
- Органічні (афективні) розлади настрою.
- Ознаки реактивних психозів.
- Тимчасові розлади психічної діяльності.
- Інші розлади психічної діяльності.

Тема 9. Судово-психіатрична експертиза неповнолітніх. Пенітенціарна психіатрія.

Завдання 1. Визначити завдання судово-психіатричної експертизи неповнолітніх

Завдання 2. Охарактеризувати особливості судово-психіатричної експертизи малолітніх потерпілих.

Завдання 3. Визначити правові підстави надання пенітенціарної психіатричної допомоги.

Питання для самоконтролю

- Поняття судово-психіатричної експертизи неповнолітніх.
- Які вікові особливості психічних розладів підліткового віку.
- Комплексні експертизи неповнолітніх.
- Що таке пенітенціарна психіатрична допомога?
- Мета примусового лікування і контингенти осіб, до яких воно застосовується; його види.
- Примусове лікування в місцях позбавлення волі.
- Порядок звільнення від відбування покарання засуджених з психічними розладами.

Тема 10. Симуляція і дисимуляція психічних розладів.

Завдання 1. Визначити ознаки симуляції психічних розладів.

Завдання 2. Визначити способи та форми симуляції.

Завдання 3. Охарактеризувати дисимуляцію психічних розладів.

Питання для самоконтролю

- Симуляція психічних розладів.
- Варіанти, способи, форми симуляції.
- Агравация.
- Метасимуляція.
- Сюрсимуляція.
- Дисимуляція психічних розладів.

1.5. Індивідуальні завдання

Індивідуальні завдання передбачаються у формі рефератів-оглядів. Завдання обирається студентом на початку семестру і виконується за усталеними вимогами.

1.5.1. Основні вимоги до написання рефератів-оглядів

При виконанні індивідуального завдання необхідно взяти до уваги, що реферат (лат. *refereo*— доношу, повідомляю, переказую)—це короткий переказ змісту наукової роботи, книги або вчення, оформлене у вигляді письмової публічної доповіді; доповідь на задану тему, зроблена на основі критичного огляду відповідних джерел інформації (наукових праць, літератури по темі).

Зі свого боку, реферат-огляд складається на основі декількох джерел і зіставляє різні точки зору з досліджуваного питання.

Реферат-огляд, незалежно від теми, містить визначені реквізити: титульна сторінка встановленого зразка, вступ, розділи, висновки, список використаних джерел і додатки (у разі необхідності).

Обов'язково в тексті повинні бути посилання на джерела, що були використані при написанні реферату. Посилання подаються у квадратних дужках з вказівкою номера джерела, за яким воно внесене у список використаних джерел, та сторінки (якщо подається точна цитата або числові дані), наприклад [3, с.8].

Технічні вимоги: текст має бути набраний шрифтом Times New Roman, 14 кеглем через 1,5 інтервали. Поля: верхнє – 2,0 см, нижнє – 2,0 см, лівє – 3,0 см, правє – 1,0 см. Загальний обсяг реферату-огляду – до 15 сторінок формату А4.

1.5.2.Теми рефератів-оглядів

1. Історія виникнення та розвитку судової медицини в Європі.
2. Історія виникнення та розвитку судової медицини в Україні.
3. Судово-медична танатологія; причина та генез смерті.
4. Морфологія, механізм виникнення та судово-медичне значення трупного залякання та трупних плям.
5. Методи встановлення давності настання смерті.
6. Судово-медична експертиза механічних пошкоджень м'яких тканин.
7. Судово-медична експертиза механічних пошкоджень опорно-рухового апарату.
8. Судово-медична експертиза пошкоджень внутрішніх органів та кровоносних судин тупими знаряддями.
9. Судово-медична експертиза черепно-мозкової травми.
10. Судово-медичні аспекти пошкоджень натуральною (природною) зброєю людини.
11. Кататравма, її морфологічні особливості та місце в судово-медичній практиці.
12. Особливості судово-медичної експертизи мотоциклетної травми.
13. Морфологічні особливості рейкової травми.
14. Пошкодження гострими знаряддями травми в судово-медичній практиці.
15. Судово-медична експертиза баротравми.
16. Особливості судово-медичної експертизи електротравми.
17. Утоплення, особливості судово-медичної експертизи.
18. Судово-медична експертиза вибухової травми.
19. Морфологічні особливості вогнепального пошкодження.
20. Отруєння етиловим спиртом, його судово-медичне та соціальне значення.
21. Судово-медична експертиза встановлення віку.
22. Судово-медична експертиза статевих злочинів.
23. Встановлення обставин події за слідами крові.
24. Особливості огляду трупа на місці події чи виявлення.
25. Особливості судово-медичної експертизи трупа невідомої людини.
26. Судово-медична експертиза розчленованого трупа.
27. Особливості судово-медичної експертизи кісткових залишків.
28. Судово-медичні аспекти ексгумації трупа.
29. Предмет і завдання судової психіатрії.
30. Завдання працівників слідства і суду при призначенні судово- психіатричної експертизи.
31. Форми судово-психіатричної експертизи у цивільному процесі (заочна, посмертна).
32. Права та обов'язки експертів.
33. Судово-психіатрична експертиза підозрюваних.
34. Судово-психіатрична експертиза засуджених.
35. Структурно-складні синдроми.
36. Емоційні (афективні) розлади.
37. Розлади потягів.
38. Розлади сприйняття (чуттєвого пізнання).
39. Настирливі стани.
40. Розлади пам'яті.
41. Заходи медичного характеру щодо осіб, визнаних психічно хворими і неосудними.
42. Загальні поняття про психічні захворювання, їх причини, перебіг та класифікація.
43. Поняття про окремі симптоми і синдроми психічних розладів.
44. Методика обстеження психічно хворих.
45. Розлади мислення: прискорене, уповільнене, незв'язане, розірване та ін.
46. Розлади емоцій: ейфорія, депресія, дисфорія, апатія, афекти.

47. Розлади вольової діяльності: розгальмування, імпульсивність, сугестивність, негативізм.
48. Класифікація судових експертиз.
49. Методи судової експертизи.
50. Судово – психіатричне значення шизофренії.
51. Клінічне проявлення епілепсії.
52. Алкогольні психози.
53. Судово-психіатрична експертиза неповнолітніх.
54. Психічні розлади при олігофренії.
55. Судово – психіатричне значення психопатій.
56. Істерична психопатія.
57. Сексуальна психопатія.
58. Судово – психіатрична експертиза наркоманій.

1.6. Підсумковий контроль

Підсумковий семестровий контроль проводиться у формі усного заліку.

Структура залікового білету включає два теоретичних питання. В умовах дистанційного навчання у разі необхідності проведення заліку онлайн він може проводитись у тестовій формі із застосуванням комп'ютерних технологій.

1.6.1. Питання для підсумкового контролю

1. Судова медицина; її предмет. Методи судової медицини.
2. Судово-медична експертиза; її види. Об'єкти судово-медичної експертизи.
3. Судово-медична експертиза на попередньому слідстві. Судовомедична експертиза при провадженні дізнання. Судово-медична експертиза в процесі судового слідства.
4. Судово-медичні експерти; їх права та обов'язки. Судово-медична документація.
5. Поняття про танатологію. Смерть, її категорії та види.
6. Процес вмирання та його стадії. Поняття про безпосередню причину смерті.
7. Ймовірні ознаки смерті. Ранні достовірні ознаки смерті.
8. Трупні плями, стадійність утворення та судово-медичне значення.
9. Трупне залякання, його судово-медичне значення.
10. Охолодження трупа, його судово-медичне значення.
11. Трупне висихання, його судово-медичне значення.
12. Аутоліз, його судово-медичне значення.
13. Пізні трупні зміни. Гниття трупа, його судово-медичне значення.
14. Муміфікація, умови виникнення та судово-медичне значення.
15. Жировіск та торф'яне дублення; умови виникнення та судовомедичне значення.
16. Судово-медична травматологія. Поняття про травму та травматизм; види травматизму.
17. Групи пошкодження (пошкодження фізичними факторами, хімічними факторами, біологічними факторами, психічними факторами).
18. Поняття про механічну травму та механічні фактори.
19. Класифікація тупих предметів. Механізми травми (удар, струс, здавлення, розтягнення, тертя).
20. Пошкодження м'яких тканин, що виникають при дії тупих предметів. Садно, морфологічні особливості, стадійність перебігу та судовомедичне значення.
21. Синець, стадійність перебігу та судово-медичне значення.
22. Рана, морфологічні особливості, стадійність перебігу та судовомедичне значення.
- Послідовність описування ран.
23. Пошкодження трубчастих кісток, спричинені дією тупих предметів.

24. Переломи плоских кісток (на прикладі кісток черепа), спричинені дією тупих предметів.
25. Пошкодження внутрішніх органів, спричинені дією тупих предметів. Пошкодження головного мозку, спричинені дією тупих предметів.
26. Пошкодження, спричинені частинами людського тіла.
27. Пошкодження при падінні з висоти на голову. Пошкодження при падінні з висоти на ноги.
28. Класифікація гострих знарядь пошкодження. Ріжучі знаряддя, механізм їх дії. Морфологічні особливості ран.
29. Особливості різаної рани шиї власною рукою. Особливості різаної рани шиї сторонньою рукою.
30. Особливості рани передпліччя, нанесенні власною рукою. Особливості рани передпліччя від сторонньої руки.
31. Колючі знаряддя, механізм їх дії. Морфологічна характеристика ран.
32. Колюче-ріжучі знаряддя, їх види та механізм дії. Морфологічні особливості ран від колюче-ріжучих знарядь. Диференціальні ознаки основного та додаткового розрізів.
33. Рублячі предмети, механізм їх дії та особливості пошкоджень. Поранення від пил. Морфологічна характеристика ран.
34. Особливості судово-медичної експертизи при пошкодженнях гострими предметами.
35. Електротравма, механізм дії електричного струму на організм. Місцева дія електричного струму на організм. Загальна дія електричного струму на організм.
35. Пошкодження атмосферним струмом (блискавкою). Питання, що стоять перед експертом, при смертельному ураженні електричним струмом.
36. Транспортна травма, її види. Автомобільна травма, її класифікація.
37. Автомобільна травма від зіткнення, механізм травми та характерні пошкодження.
39. Автомобільна травма при переїзді колесом. Специфічні та характерні пошкодження.
38. Травма в салоні автомобіля. Характеристика пошкоджень у водія, у пасажирів попереду та у пасажирів позаду.
39. Залізнична травма, її класифікація, Особливості пошкоджень при переїзді колесом.
40. Мотоциклетна травма. Особливості пошкодження у пішохода та у водія.
41. Тракторна травма, її класифікація. Особливості пошкоджень, що виникають при переїзді гусеницею.
42. Особливості пошкоджень, спричинених притисненням тіла трактором та при попаданні тіла в ріжучі частини жаток та комбайнів.
43. Травма при експлуатації водного транспорту.
44. Авіаційна травма, її пошкоджуючі фактори.
45. Види вогнепальної зброї. Поняття про боеприпаси та набой. Будова патрону.
46. Постріл та його механізм. Види дії кулі.
47. Додаткові фактори пострілу, види їх дії.
48. Характеристика пострілу з неблизької відстані. Характеристика вхідного отвору. Характеристика вихідного отвору вогнепальної рани при пострілі з неблизької відстані.
49. Характеристика раневого каналу вогнепальної рани при пострілі з неблизької відстані.
50. Вогнепальне пошкодження плоских кісток. Вогнепальне пошкодження епіфізу трубчастих кісток.
51. Вогнепальне пошкодження паренхіматозних органів. Вогнепальне пошкодження порожнистих органів. Сліпі кулеві поранення.
52. Характеристика пошкоджень від пострілів з близької відстані. Методи виявлення слідів пострілів з близької відстані. Характеристика пострілу з дуже близької відстані.
53. Особливості вогнепальних пошкоджень з мисливської зброї. Особливості вогнепальних пошкоджень з автоматичної зброї.
54. Вибухова травма. Поняття про пошкоджуючі фактори вибуху.

55. Поняття про гіпоксію та асфіксію, їх типи.
56. Періоди розвитку механічної асфіксії. Зовнішні та внутрішні ознаки асфіксії.
57. Повішання. Механізм смерті при повішанні. Періоди в процесі вмирання.
58. Задушення петлею. Механізм смерті. Особливості странгуляційної борозни.
59. Задушення руками. Механізм смерті. Характерні пошкодження. Здавлення грудей та живота. Механізм смерті.
60. Закриття рота та носа. Закриття просвіту дихальних шляхів. Особливості зовнішнього дослідження трупа. Механізм смерті.
61. Смерть в замкненому просторі. Особливості танатогенезу.
62. Утоплення. Типи утоплення. Рефлекторний (син копальний) тип; його діагностика.
63. Аспіраційний тип утоплення; його діагностика.
64. Асфіксичний тип утоплення; його діагностика. Ознаки прижиттєвості при утопленні.
65. Поняття про отрути. Види отруєнь. Умови дії отрут.
66. Поняття про токсичну та смертельну дози. Поняття про синергізм та антагонізм.
67. Класифікація отрут. Їдкі отрути. Деструктивні отрути.
68. Отрути, що змінюють гемоглобін крові. Отрути, що діють на центральну та периферичну нервову системи.
69. Отруєння етиловим спиртом. Метаболізм етилового спирту в організмі. Ступені сп'яніння.
70. Отруєння сурогатами етанолу. Клінічний перебіг отруєнь.
71. Пошкодження від дії низької температури. Місцева дія низьких температур (відмороження). Ступені відмороження.
72. Загальна дія низької температури (переохолодження). Експертиза живих осіб.
73. Місцева дія високої температури. Класифікація термічних опіків. Опікова хвороба, її періоди. Загальна дія високої температури.
74. Поняття про речові докази. Об'єкти біологічного походження, що підлягають судово-медичній експертизі. Порядок проведення судово-медичної експертизи речових доказів зі слідами біологічного походження. Супровідна документація.
75. Судово-медична експертиза крові та її слідів. Питання, що при цьому вирішуються. Встановлення наявності крові в слідах.
76. Встановлення видової належності крові. Встановлення статевої належності крові. Встановлення вагітності за плямами крові. Встановлення регіонарного походження крові.
77. Встановлення групової належності крові.
78. Судово-медична експертиза плям сперми. Встановлення наявності сперми в плямах. Встановлення групової специфічності сперми.
79. Судово-медична експертиза волосся. Порядок дослідження волосся.
80. Судово-медична експертиза живих осіб. Приводи для її проведення. Структура Заключення експерта та Акта судово-медичного освідчення.
81. Встановлення ступеня важкості пошкоджень живих осіб.
82. Тілесні ушкодження тяжкого та середнього ступеня.
83. Судово-медична експертиза працездатності. Судово-медична експертиза стану здоров'я (симуляція, диссимуляція, агравація, штучні хвороби, самопошкодження).
84. Судово-медична експертиза при спірних статевих станах.
85. Встановлення статі. Встановлення статевої зрілості.
86. Визначення здатності до зачаття.
87. Встановлення вагітності. Встановлення колишніх пологів. Встановлення колишнього абортів.
88. Судово-медична експертиза при згвалтуванні. Встановлення незайманості.
89. Судово-медичне дослідження трупів. Порядок огляду місця події. Завдання та методи огляду місця події. Порядок вилучення речових доказів.
90. Ексгумація трупа; підстави та порядок проведення. Судово-медичне дослідження

трупа невідомої особи, розчленованих та скелетованих трупів.

91. Предмет і задачі судово-психіатричних експертиз.

92. Документи, які необхідно доставити при проведенні судово-психіатричної експертизи в кримінальному процесі.

93. Підстави для призначення судово-психіатричної експертизи.

94. Види судово-психіатричних експертиз.

95. Права і обов'язки судово-психіатричного експерта.

96. Невідкладна госпіталізація психічно хворих.

97. Ухвала та постанова про призначення судово-психіатричної експертизи.

98. Питання, що ставляться при проведенні судово-психіатричних експертиз обвинувачених.

99. Питання, що ставляться при проведенні судово-психіатричних експертиз свідків та потерпілих.

100. Формула неосудності.

101. Розділи висновку судово-психіатричної експертизи.

102. Прокоментувати ст. 19 і ст. 20 Кримінального кодексу України.

103. Безпорадні стани в практиці судово-психіатричних експертиз.

104. Питання, що ставляться при проведенні судово-психіатричних експертиз засуджених.

105. Правоздатність і дієздатність.

106. Формула недієздатності.

107. Судово-психіатрична експертиза в цивільному процесі.

108. Особливості посмертної експертизи.

109. Недієздатність та опікунство.

110. Обмежена дієздатність.

111. Види примусового лікування. Критерії вибору виду примусового лікування.

112. Проведення примусового лікування, зміна і відміна примусового лікування.

113. Порушення сприйняття (ілюзії та галюцинації).

114. Псевдогалюцинації та імперативні галюцинації.

115. Види галюцинацій по аналізаторах.

116. Психосенсорні розлади.

117. Розлади пам'яті.

118. Що таке амнезії та парамнезії.

119. Формальні розлади мислення.

120. Продуктивні розлади мислення.

121. Розлади емоцій.

122. Розлади волі.

123. Які бувають маячення?

124. Розлади уваги.

125. Синдроми розладів свідомості (оглушення, сопор, кома, делірій).

126. Синдроми розладів свідомості (агентивний, онейроїдний).

127. Синдроми розладу пам'яті та синдром недоумкуватості.

128. Синдром вербального галюцинозу, гострого параноїку, паранойяльний синдром.

129. Синдром психічного автоматизму та парафренний синдром.

130. Афективні синдроми.

131. Синдроми порушення моторної сфери.

132. Якими розладами проявляється криміногенність при шизофренії?

133. Скласти постанову про призначення судово-психіатричної експертизи обвинуваченому за ч. 2 ст. 121 ККУ, який хворіє шизофренією.

134. Шизофренія. Типи перебігу.

135. Параноїдна шизофренія. Клініка. Діагностика. Судово-психіатрична оцінка (СПО).

136. Розлади психічної діяльності при шизофренії.

137. Олігофренія.
138. Сутінковий стан при епілепсії. Судово-психіатрична оцінка.
139. Розлади особистості при епілепсії та їх судово-психіатрична оцінка.
140. Маніакально-депресивний психоз та його судово-психіатрична оцінка.
141. Психічні розлади при СНІДі та їх судово-психіатрична оцінка.
142. Травматичні ураження головного мозку та їх судово-психіатрична оцінка.
143. Психічні розлади при церебральному атеросклерозі та їх судово-психіатрична оцінка.
144. Сифілітичні ураження головного мозку та їх судово-психіатрична оцінка.
145. Розлади звичок та потягів та їх судово-психіатрична оцінка.
146. Розлади статевого потягу та його ідентифікація.
147. Розлади сексуальної переваги (парафілії).
148. Просте та патологічне алкогольне сп'яніння.
149. Клініка алкогольних психозів та їх судово-психіатрична оцінка.
150. Наркоманія та токсикоманія. Застосування статей 21 та 67 ККУ.
151. Клініка психопатій. Судово-психіатрична оцінка динаміки психопатій.
152. Збудлива психопатія, клініка та судово-психіатрична оцінка.
153. Паранойяльна психопатія, її судово-психіатрична оцінка.
154. Клініка вродженого недоумства, судово-психіатрична оцінка.
155. Реактивні стани та їх судово-психіатрична оцінка.
156. Виключні стани та їх судово-психіатрична оцінка.
157. Симуляція і дисимуляція психічних захворювань.
158. Судово-психіатрична експертиза неповнолітніх. Комплексні експертизи.
159. Фізіологічний афект та його значення в кримінальному процесі.
160. Пенітенціарна психіатрія.

1.6.2. Приклад залікового білету

1. Поняття про танатологію. Смерть, її категорії та види.
2. Види судово-психіатричних експертиз.
3. Яка з нижченаведених ознак є достовірною ознакою смерті?
  - а) відсутність дихання;
  - б) трупні плями;
  - в) нерухоме положення тіла.

2. Схема нарахування балів

2.1. Нархування балів студентам з навчальної дисципліни здійснюється відповідно до такої схеми:

2.2. Обсяг балів, здобутих студентом під час лекцій з навчальної дисципліни, обчислюється у пропорційному співвідношенні кількості відвіданих лекцій і кількості лекцій, передбачених навчальним планом, і визначається згідно з додатками 1 і 2 до Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова.

З цієї навчальної дисципліни передбачено проведення 9 лекційних занять.

Отже, студент може набрати під час лекцій таку кількість балів:

№ з/п	Форма навчання	Кількість лекцій за планом	Кількість відвіданих лекцій								
			1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Денна	9	1,1	2,2	3,3	4,4	5,6	6,7	7,8	8,9	10

2.3. З цієї навчальної дисципліни передбачено проведення 9 семінарських занять.

За результатами семінарського (практичного) заняття кожному студенту до відповідного документа обліку успішності виставляється кількість балів від 0 до 5 числом, кратним 0,5, яку він отримав протягом заняття.

Критерії поточного оцінювання знань студентів під час проведення семінарських (практичних) занять наведені у п. 4.3.8 Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова (<https://cutt.ly/Ee35gQjs>).

2.4. Оцінювання самостійної роботи студентів здійснюється відповідно до п. 4.3.15 Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова (<https://cutt.ly/Ee35gQjs>).

3. Рекомендовані джерела

3.1. Основні джерела

1. Про судову експертизу: Закон України № 4038-XII від 25.02.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
2. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>.
3. Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17.01.95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95#Text>.
4. Правила проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи: Правила Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17.01.95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0253-95#Text>.
5. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17.01.95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text>.
6. Деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України: Постанова Кабінету міністрів України від 17 червня 2022 р. № 698. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2022-%D0%BF#Text>.
7. Білецька Г. Судова медицина та судова психіатрія: підручник. Х.: Право, 2020. 375 с.
8. Тищенко О. Кримінальне провадження за участю осіб, які страждають на психічні розлади: монографія. Х.: Право, 2024. 688 с.
9. Тищенко О. Судова медицина та психіатрія: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2023. 212 с.

7.2. Допоміжні джерела

1. Babanin A.A. Forensic Medicine: textbook . Simferopol : CSMU, 2007. 464 p.
2. Franchuk V.V. Forensic Medicine : practical guide. Ternopil : Ukrmedknyha, 2011. 204 p.
3. Heilbrun K., Marczyk G. R., DeMatteo D. Forensic Mental Health Assessment: A Casebook. Oxford University Press, 2002. 192 p.
4. Payne-James J., Busuttill A., Smock W. S. Forensic Medicine: Clinical and Pathological Aspects. Greenwich Medical Media, 2003. 856 p.
5. Rosner R., Scott C. Principles and Practice of Forensic Psychiatry. 3rd ed. CRC Press, 2017. 1196 p.
6. Shepherd R. Simpson's Forensic Medicine. 14th ed. CRC Press, 2020. 302 p.
7. Simon R. I. Forensic Psychiatry: Clinical, Legal, and Ethical Issues. 2nd ed. American Psychiatric Publishing, 2008. 688 p.
8. Бачинський В.Т., Павлюкович О.В., Павлюкович Н. Д. Особливості судово-медичної експертизи трупів при пострілі з пневматичної зброї (випадок з практики). *Судово-медична експертиза*. 2022. № 1. С. 94-98.
9. Герасименко О.І. Судово-медична експертиза (загальна частина). Донецьк: Норд-Прес, 2007. 508 с.
10. Гураль Л. О. Поняття й види тілесних ушкоджень за кримінальним правом України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2017. Вип. 3. С. 140-146.
11. Завальнюк А. Х. Судова медицина: (курс лекцій). Тернопіль: Укрмедкнига, 2006. 672 с.

12. Кишкан П. Я., Савка І. Г. Судово-медична діагностика виду гострого травмуючого предмета в експертній практиці. *Судово-медична експертиза*. 2019. № 1. С. 25-30.
13. Корунчак Л. А. Судово-психіатрична експертиза в Україні: особливості правового регулювання. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 17. С. 319-325.
14. Лісовий А.С., Голубович Л.Л. Судова медицина: підручник. Київ: Атіка, 2008. 484 с.
15. Макарова О.П. Теоретико-правові засади проведення судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2023. № 3. С. 190-199.
16. Налуцишин В. В. Правове регулювання надання психіатричної допомоги: досвід держав Європи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 183-187.
17. Процесуальний довідник судового експерта / укл. Сєднєв В.В., Коструб А.М., Зайцев В.М., Антонюк П.Є. К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2015. 30 с.
18. Судова медицина. Медичне законодавство. Київ. Медицина, 2012. 496 с.
19. Тищенко О.І. Посмертна судово-психіатрична експертиза у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 78(2). С. 298-303.
20. Цимбалюк В. І. Судова психіатрична експертиза свідків і потерпілих у кримінальному процесі. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 240-244.

8. Інформаційні ресурси в Інтернеті

<http://zakon.rada.gov.ua> – Офіційний сайт Верховної Ради України;
<http://www.kmu.gov.ua> – Урядовий портал (Кабінет Міністрів України);
<http://www.minjust.gov.ua> – Міністерство юстиції України;
<https://moz.gov.ua/uk> – Міністерства охорони здоров'я;
<https://www.supreme.court.gov.ua> – Офіційний сайт Верховного Суду;
<https://www.court.gov.ua> – Офіційний веб-портал «Судова влада України»;
<https://www.gp.gov.ua> – Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора;
<https://www.npu.gov.ua> – Офіційний сайт Національної поліції України;
<https://reyestr.court.gov.ua> – Єдиний державний реєстр судових рішень;
<http://www.nbuv.gov.ua> – Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського.